

השקפתו הלאומית של שד"ל

מאת ד"ר דוד רודבסקי

ההשפעות הרומנטיות

לוצאטו היה מושפע מהרחו הרומנטית ששלטה באירופה במאה התשע-עשרה, במיוחד בגרמניה, צרפת, אנגליה ואיטליה. הנטייה החדשה צוינה כפניית עורף לזרם הרציונאליסטי שהביא בעקבותיו למהפיכה הצרפתית. לעומת הראציונאליזם שניזון מהמחשבה הקלאסית והאילית של אריסטו וסיעתו, שאבה הרומנטיקה את כוחה מהגותו ושיטתו של העולם הנתזרי המאוחר, כלומר מימי הביניים. שיבתם של המלומדים היהודים אל חקר היהדות, מקורותיה והתפתחותה, היוותה ביטוי נאמן לרוחה של הגישה הרומנטית. גם לוצאטו נסחף בזרם הזה. לשון אחרת — הנטייה הרומנטית היא שגרמה להתהוותה של התנועה ל"חכמת היהדות". שד"ל מזכיר במיוחד את השפעתם של סופרים איטלקים רומנטיים אחדים — אלסנדרי מנצוני (1783—1788), מחבר הגובילה ההיסטורית Promessi Sposi (והירוסיו), שתרגמה לרוב השפות המתורגמות באירופה. המוזאי פליקו (1788—1854) ואחרים.

המאה התשע-עשרה הצטיינה בתנועת המרידות הלאומיות שנספרו בארצות אירופה. שד"ל נתרשם מאד ממאבקם של ראשי המהפכנים האיטלקיים ומהתאמצותם לאחד את בני עמם. בין מנהיגי האיטלקים האלה תפס ג'ינפי (יוסף) מציני (1805—1872) מקום חשוב. בשבילו לבשה תנועה זו צורה דתית. הנסיך קימללו בנטו די קאבור ראש ממשלת סרדיניה-פומנוטיה תרם הרבה בשטח הדיפלומטיה למען ביצוע הרעיון הלאומי, וג'ינפי גאריבאלדי (1807—1882) עוד במידה גדולה בכשרונו הצבאי. אישים אלה וגם האזוירה הלאומית הכללית שבה חי לוצאטו, המביעו את חותמם על שד"ל. אפשר גם לציין, שבחקירותיו נטה שד"ל תכופות מהשיטה הרומנטית לרציונאליזם אך ברעותיו על הלאומיות היהודית נשאר יציב ואיתן.

יהדות ולאומיות

יהודה הלוי (1140—1085) שימש בשביל שד"ל מקור השראה רחגנית כבירה. בשנת 1840 אסף את מבוחר שיריו של יהודה הלוי, המשורר החביב עליו, מתוך יחס של קירבה נפשית עמוקה. השירים האלה היו פזורים בכתבי-יד שונים ושד"ל קיבצם והציאם בספר שקרא לו — "בתולת בת יהודה". שנה לפני מותו סידר וערך את ה"דיוואן" שלו, שבו קיבץ שמונים וששה משיריו של יהודה הלוי בעלי תוכן דתי ולאומי והדפיסם בצירוף הערות ותיקונים. בדומה להלוי היה לוצאטו יהודי לאומי נלהב, שראה את בני עמו כקירוב מיוחד ומלוכד, ממוצא משותף, שפה משותפת ובעל היסטוריה ותרבות משלו. עיקר שאיפותיו של שד"ל היה המשכת קיומו של העם. לשם מגמה זו רצה בהגברת התודעה הלאומית היהודית ולה הקדיש את מיטב כוחותיו.

השקפותיו הלאומיות של שד"ל היו חדורות רוח הרומנטיות. אחד השירים המראה על מיוזג שתי תבונותיו של שד"ל, הרומנטית הלאומית, הוא שירו לתשעה באב, בו הוא מתפלל לאלהיו להשיע לעמו הנרדף ולהצילו מסבל גלותו ולהחזירו לארצו. שד"ל צירף לתפילה זו גם תפילה לדי' לחדש את סדר העבודה ופולחן הקורבנות. שד"ל גם הביע את תקוותו כי ברוב הדי, כל צאן קור, אל אל נאדר — נקריב אשים¹). יהודי מחדני ורצינאלי מתייחס לפולחן הקורבנות כאל פולחן קדום, אך לא כן שד"ל; בשבילו הקורבנות מהווים חלק אינטגרלי של הדת ואין לוותר עליה, וכשהעם יבנה את ציון יהיה מוטל עליו, לפי דעתו של שד"ל, להחזיר את טקס הקורבנות לישנו.

לצאטו רואה בנהגים הדתיים משמעות לאומית חשובה. בעוד הרבנים רואה את תפקידו העיקרי של המקדש המרכזי, במקום אשר יבחר ד' לשכן שמו שם² (דב' י"ב כ"ה) כאמצעי להסתחת פולחן הקורבנות³), לצאטו רואה בו מאמץ לליכוד העם. גם במצוות מנחת השבת רואה שד"ל את אותה המטרה הלאומית. הרבנים מצידו מייחס לקדשת השבת כוונה דתית — להסגות את מזשבותיו של היהודי לברא העולם וגם לרעיון שבתור אדם חופשי אפשר ליהודי לשמור את השבת, כמצווה עלינו בתורה, בניגוד למצב שיעבדו במצרים. שד"ל חושב את עמו בדרך כלל כחטיבה דתית ולאומית גם יחד, לפי המימרא בספר הוזהר, אורייתא, הקביה ישראל חד הוא⁴.

אברהמיזמוס ואפיציזמוס

התרבות המערבית, כלומר האירופאית, מורכבת, לפי לצאטו, משני כחות מנוגדים: אפיציזמוס, תרבות יון ואתונה, ואברהמיזמוס, שמקורה מאברהם, בחיר ד', שמאס באליליות. למען הדגיש את היסוד האתני ביהדות, קרא את שיטתו בשם אברהמיזמוס. ד' הכטיח לאברהם לעשותו לגוי גדול בתנאי שהוא חרעו אחירו יאמינו בד' ויקיימו את מצוות היהדות וצת חוקי המוסר האנושי.

למען הפרידם מגוי הארץ, הנחיל ד' לישראל מצוות ריטואליות ביחס לאכילה, ברית-מילה, כללי הטורה דיני הקורבנות. רק ביחס למצתגים אלה הסדיל ד' בין ישראל לעמים. היהדות שונה מאמנות אחרות בזה שהיא מבטיחה את עולם הבא גם לחסידי אומות העולם המקיימים את שבק מצוות בני נח. כל בני אדם הם זרע אלהים, אך עם ישראל הוא העם הנבחר, כי הוא מהווה ממלכת כהנים וגוי קדוש (שמ' י"ט ו'), ועליו לשאת את עול תרי"ג המצוות. בחירת העם היא בבחינת האצילות המדייבת.

עם ישראל הוא, איפוא, מקור הטוב, הרחמים, הצדק והישר. מידות אלה מקורן מסיני. מאידך גיסא, יוזן הדישה לעולם את הפילוסופיה, את תורת ההגיון, המדע ואת ההרמוניה הטאמנתית. תרבות יון נוטה ליופי ולנעים. היסוד היווני בתרבות אירופה לא תרם להתקדמות מוסרית, הוא אינו מוציא פרי אלא פרחים, לפי ביטויו של יהודה הלוי. היוונות מעדיפה את הריטוריקה ואת המליצה על האמת, את ההפשטה התיאודטית על שלימות וישר. הדישה אחרי תענוגות העולם העושר מוצאה מאתונה. בטמוקראטיה שהמציאה, אין מעלה

יתירה שד"ל מצביע על הפירצה ועל הפער שבתרבותנו בין המוסר לטכנוקרטיה. שעליו כבר דיבר רוסו. גם באלה מאשים שד"ל את אתונה האת תורת הרציונאליזם שהביאה לעולם. בדורו, הוא אומר, כה רבו ההמצאות והתגליות הטכניות, אך החידושים האלה לא מנעו בעד המלחמות, השוד השובר, הרלות והחולי, הקנאה והשנאה השוררות בעולם. האדם שיסר את מכותיו, אך לא את תכונותיו ולא את עצמו, קובל שד"ל. התכונה המוסרית שהיא אופיינית ביהדות הינה גורם פסיכי, ולא גזעי, תכונה זו אינה גינואולוגית. מוצאה הוא מן הדת ומסדרן המחשבה היהודית.

שד"ל מאשים את יהודי זמנו שצדיפתם אחרי רוח המודרניות הניחו את האינטריוואליות היהודית, למען היות ככל הגויים, ולמצוא חן בעיניהם, ובזכות זה קיוו לקבל מהעמים שיויון אזרחי מלא. יהודים אלה, מוכנים לפי שד"ל להמיר את ערכי לאומיותם אך ורק בשביל צל של שיויון כלשהו, על אחת כמה וכמה שיויון שלם. חופש כזה, לפי לוצאטו, הינו רק שעבוד רוחני חסר ערך. מטרתו של היהודי צריכה להיות, לפי דעתו, חופש רוחני פנימי — נפחות מזה אינו שווה ולא כלום. האמצעי־פציה, מדגיש לוצאטו, אינה תרופה כללית לכל פגעי היהדות. קיומו של עם ישראל תלוי ביצירת רוח התמסרות לקרשי העם ורוח אמונה ורעיונות בין בני העם. לא שיויון אזרחי עם שכניהם הנצודים היא השאיפה העיקרית של היהודים, כי אם פיתוח רגש גאוה לאומית שיעודר אותם ללמוד התורה והשפה העברית ולרסן את רוח האטיציזמוס הנפוץ בהם. האמצעי־פציה אינה כולה ברכה גוחלתת וגמורה. בארצות כצרפת, בלגיה והולנדיה, שם קיבלו היהודים את זכויותיהם האזרחיות בשלימותן, נפתחה היצירה היהודית, חיי הדת רפו והתורה החלשק העברית נשתמחו. החופש הציתן ליהודים במדינות האלה הוא גורם לטמיעה ולהתבוללות. באחד משיריו תובע שד"ל את עלבונה של היהדות מידי אלה המשכילים שהתגברו למסורת ולחברות אבותיהם, והעדיפו את גיטה ואת שילד על הנביאים ועל חכמי ישראל:

ולקנת־אב — אב ילעג	י־אבד בן יקהת־אם
אמנצפציון	ויעש גלוליו
אף תכה עין־ימין	תדבק לשון לחך
אם אשכחך, ציון־י.	יבש תיבש ידי

מתוך הסרה פנימית שאחת הבעיות היסודיות ביהדות היא לשמור על טהרת יחודה, דרש שד"ל את שיחרורה מהשפעות זרות. לפילוסופים בכלל לא יחס חשיבות גדולה, ומתח ביקורת חריפה ביחוד על שפינוזה, שראה בתור התגלמות הנטייה האנטי־דתית בפילוסופיה. הוא התקיף גם את הרמב"ם שכיוון למזג את היהדות עם הפילוסופיה האריסטוטלית. שד"ל דובר על הרמב"ם כעל אבן־נגף ליחרות ועם כל התפלספותו אמר עליו, כי "היה בעוכרנו". השפעתו של אריסטו הטעתה את הרמב"ם להפוך את היהדות שהיא דת הלב, לדת השכל. היהדות, לפי דעתו של לוצאטו, תלויה ברגש האהבה והזמלה, המביאות את האדם לעשות את הטוב והישר כמטרה בפני עצמה. זהו יסוד המוסר היהודי. הרמב"ם לפי תלנתו של שד"ל ניטה לצמצם את היהדות בדמוס המחשבה

היוזנית-ערבית. ולמרות שזה סותר את אפיה המקורי ואת פרצופה הנאמנה של היהדות. פעולתו של הרמב"ם בשטח זה הציעה אותו לנסות להגביל את חופש המחשבה והדתית ביהדות על ידי קביעת שלושה עשר העיקרים¹). חכמי היהדות שקדמו לרמב"ם לא העזו להיכנע לסמכות כלשהי מחוץ ליהדות. נוסף לזה לא היה הרמב"ם רשאי להכניס ליהדות את תורת שביל הזהב²). שהיא זמורת זר המסחידיה את שביל התורה שאינו מפשר ואינו מוותר על האמת ועל המוסר הטהור. הרמב"ם גם רצה להכניס לתוך היהדות דעה יוונית ובלתי דמוקרטית — המושג שהשארית הנפש והחיות המתים הן זכויות השמורות רק לאנשי החכמה והרה. בניגוד לאמות היהדות שאלו הן שרן של כל מקימי המוסר והצניברסלי. לוצאטו מתרעם על בן מימן גם על זה שלא השתמש במראי-מקומות לתלמוד בספר „משנה תורה“ שחיבר.

הרמב"ם לא היה היחיד בין חכמי ימי הביניים שלוצאטו פגע בהם. שיטתו השכלתנית-הלניסטית של אבן עזרא, הזהיר שד"ל, עלולה להביא את המאמין היהודי לידי ספיקות ולא לידי המוסר הצימוס היהודי. אבן עזרא לפי שד"ל, לא היה תמים-לב, הוזה רגיל להסתיר את כוונתו האמיתית ברמזים וסודות. מאידך גיסא, הצטיין רש"י בעניווחו וכינוח-לבו³). שד"ל גם אמר: „לא אפלטן ולא אריסטו ולא קאנט ולא גיטהע טובים למין האנושי, כי אם אברהם ומשה ורש"י“⁴).

שד"ל הגיע לידי קיצוניות מוסרית נגד הזרמים הזרים ביהדות, הוא גינה את ההיסטוריון הידוע הינריך גריץ על דעתו כי התלמוד הבבלי עולה על התלמוד הירושלמי⁵). לוצאטו גם הצטרף לסופרים אחרים מבני דורו בדרישת למיכה הבן לוינון לעזוב את המחות של אהלי יפת ולהתעסק ולהתרכז ביצירה עברית מקודית. פניה זו ללוינון ארעה ביחס לתרגומו לעברית את הנוסח הגרמני של החלק הרביעי החמישי של ה„אינדוח“ לזורגיליוס, בשירו הידוע „הריסות טרויה“.

השקפה זו הביאה את לוצאטו לפולמוס חריף עם המשכילים ובתוכם נחמן קרוכמל, שתמכו ברעיון מיווג היהדות עם תרבויות אירופה, המשכילים הסכימו לגישתו של בן מימן ביחס לאריסטו. לוצאטו השיב להם שאילו היה מזולל בכבוד משה בן צמרם היו המשכילים מעלים אותו על נס, אך מאחר שפגע ברמב"ם, התנגשו בו בזעם ובזמרה. אך לוצאטו עמד על דעתו, הוא ראה את עצמו כלחם את מלחמת ד', ובשום אופן לא רצה לנטוש את המערכה.

הזיכוח על חזירת זרמים זרים ליהדות מעוררת את בעיית ההפראה ההודית בתרבות האנושית. שד"ל העלים את עינו מהעובדה שהוא עצמו ספג לתוכו את הנטייה לשכלתנות ולחילוניות שרווחה בזמנו, למרות התנגדותו אליה, ולמרות הוזהותיו שאם דעות והשקפות חיצוניות תשפעה על היהדות במידה מתפרזת, עלולה היהדות לאבד את צורתה ואת תכונותיה.

חכמת ישראל

ליאופולד יום טוב צתץ, מיסדה של תנועת חכמת ישראל בגרמניה, ואנשי סיעתו, ראו את תפקידה של התנועה להקים מציבה והנגנת לעבר היהודי

המגזן העשיר באוצרותיו התרבותיים. הם האמינו כי עם האמנציפציה תיכלה היצירה היהודית. עלידי פעולותיהם קיוו גם לרכוש את הכתרם האחרתם של העולם המאוחד הכללי לתרבות ישראל, ועל ידי כך חשבו להכניס את לימוד הספרות היהודית כמקצוע מיוחד אל תוך האוניברסיטות, כתרבות הרומאית היוונית. בזה התכוונו גם להרים את כבודו של עם ישראל בעיני הנצרים שכניהם. הם יחלו שזה גם ישפיע על העמים להעניק ליהודים זכויות אנושיות. פוליטיות האזרחיות. מובן מאליו שהשאיפה הזאת גרמה לנטיות אפולוגטיות מצד חוקרי היהדות, שהעדיפו את הערכים האנטישניים האנטיברסילים במדע היהדות על היסטוריה הלאומיים. להצטוו התנגד בתוקף למגמה זו ודרש שחכמת ישראל תבצל כממצעי חיובי לקיומו החזיאנו של העם. שד"ל גינה את חוקרי היהדות שראו את העבר היהודי מנקודת מבט של חוקרי קדמתיות. שמטרתם העיקרית היא לגלות תרבויות עתיקות מעין אלה של מצרים, אשור ובבל. מטרתם היתה אקדמית גרידא. שד"ל ראה את העבר היהודי, מבחינה אחרת — כזוליה בשרשרת יצירה התפתחות ארוכה, הקשורה בזהה חי וגם בעתידו של העם.

חיהדות הריפורמית

מצעירותו היה להצטוו מתנגד חזק לריפורמה. עוד בשנת 1878 ביקר מתוו הזקן הרב אברהם אליעזר הלוי את רבני איטליה למען קבל מהם ססקדין נגד השקפותיהם ומנהגיהם של הריפורמים תגד חוסרות העולמו שהציאאו בתקופה ההיא. סיורו של ר' אברהם אליעזר תוכנן בתור פעולה מנוגדת למסעיו של הר' אליעזר ליברמן באיטליה. על מנת להשיג את הסכמתיהם של הרבנים המקומיים למחצרתו שהציא בשם "אור נוגה", שתמכה בתיקוני הדת של הרבנים הריפורמים בגרמניה. שד"ל הרשפע מאד מעבודתו וממאמציו של רבו הזותיק. עוד בהיותו צעיר בן י"ז כתב שיר בשם "הערים הצעירות" שהדפס אחרי עבוד כמעט יחל שנים, בשנת 1863. בפואימה זו מתמרמר המשורר על המתקנים ותובע מהם את עלבונה של המסורת, וביחוד הלשון העברית שרצו המתקנים להמיד בשפת המדינה, בחפילותיהם, בעיד של "משועב גתיכות השלום", כלומר בעירו של מגולסק (ברלין), שקרא לפירושו הגרמני של התצ"ך בשם "גתיכות השלום" — בעיד זו מתלתן המשורר: "שכח ישראל את שפתו, ומכר את תורתו". שד"ל גם מזה בעוז נגד תכניהם של חברת הריפורמים בפרינקספורט בשנת 1843 לבטל את מצות המילה ועוד מצות ומנהגים יסודיים ביהדות, ועל ידי כך להפוך את היהדות לאמונה מנותאטיסטית מופשטת, גמישה וחתרנית שאפשר להתאימה לפי רצונו של אדם לרחח הזמן והמקום.

להצטוו התל במחקנים שדגלו ברעיק "התעודה" (מיסיון). את הרעה הזו ראה שד"ל "כחלום שואר" ותנחומין של הבל. לא האדייאה של התעודה אלא השמנה בתורה מן השמים עתודה את הייודי לחרף את נפשו על יהדותו ולמות על קדוש השם. אין בהשקפת השליחות ממשות רבה, כפי שאפשר להכיר מהעבודה שלעומת זה שהצ"ך היה גפוך בין צמי העולם במשך אלף ושמנה

מאזת שנה לא הביא צדיק את האנושות לידי מדינה מוסרית גבוהה. מכוונה זו אין רגלים להשערה או לתיקוה שהליברלים והחיים, הנטים לאנטיציסטוס האינם מאמינים בתורה מן השמים — שדחוקא הם עתידים להצליח בהשגת המתותיאיות האמיתית.

האידיאל המשיחי בישראל אינו דוֹש אנטיברסליות מחולט. את הנשמת היעוד המשיחי ראו הבריאים בקיום הלאומיות בעולם. אך על עם ישראל, סמל המדק היושר, למלא תפקיד מיוחד של שוטט בין הנגים בחברה הלאומית. למען הגיע לרמה מוסרית כזו חייבים היהודים להיחזק באמונתם במסורות ואמונת רבה, ולא להפחית בשמירת המצוות. כפי שעושים הריפורמים¹². יחפו לעברית

להצטוו שלט בשפה האיטלקית. הצרפתית והבידיה פחותה גם בגרמנית. הוא למד גם את שפת המזרח וגם יוגנית ולטינית — אך יותר מכולם, חיבב את השפה העברית בשבילו היתה העברית שפה לאומית ולא רק לשון הקודש. הוא הביע את חיבתו לעברית במילים אלה: „אהבת לשון הקודש ברצות קרבי ומעי יהמו עלי בראותי מכבדיה הזילה ומשודריה חללה“¹³. הוא העריך את התנ"ך לא רק כספר דתי אלא גם כספר קלאסי לאומי. התרבות היהודית לעצמו צריכה למצוא ביטוי בשפתה הטבעית — בעברית. הוא סירב להרשות לתרגם את פירושו לספר ישעיה לגרמנית. יען שחשש שמא ייק ויעבד התרגום להצטא פירושו העברי. בקשר לסירובו זה כתב שרל: „בל ישעי תל חפצי אינו אלא להיות לעוד ללהק ולהחיותה כל מה שאפשר“¹⁴. לא ייפלא איפוא ששרל נזק בחריפות בניגוד בעוד חסמי ישראל בגרמניה על שהעדיפו לכתוב בגרמנית מאשר בעברית. „לפנים כתבו עברית“, אמר להצטא באחד ממכתביו, „כי כתבו בשבילנו ובשביל אנשינו, וכתבו מה שחשבו. עכשיו כתבים איטלקית, גרמנית, אנגלית ועל כן אי אפשר שלא יחשבו הכותבים מה יאמרו הנגיים, ומשנים כל דבר, ומכבדים והחיותיות, והלכים מעט מעט ומתנצרים, המשטות של היוזות והלכת ומשתגית בהגושה לצורות יפות בלי שום תוך, ואני מוסיף לכתוב עברית ולהציא ספרים את הערגשות הלאומיות הקרמניות שעדיין הן חיות בקרבי“¹⁵. ועוד אמר שרל: „שפת אבותינו היא הברית התיכון המחבר וקושר לאגדה אחת את כל בני ישראל המזרחים מן הקצה אל הקצה... הוא גם המחבר כל החרות שעברו... ואל הכאים אחרינו...“¹⁶

שרל קיווה שכל כתביו יודפסו בעברית במשך הזמן וגם הציע לייסד חברה מיוחדת להוצאת ספרים בעברית¹⁷. הוא הדגיש את חשיבותו של חינוך עברי לפי המקורות ולא מתרגומים. בשבילו היתה העברית גשר וקשר בין התרבות היהודית העתיקה והחיה והאמצעי היחיד להחיות הספרות הלאומיות העברית.

חיבת הארץ

בתקופת הנגירה היהודית בגרמניה ומהאצרות הסמוכות לה, בשנות הארבעים של המאה התשעונה, חלה עלייה בפרט מערי גרמניה הדרומית.

לארץ הקדושה רוחות חדשות התחילו לנשוב אז בעולם, ובחוגים יהודים ונוצרים דיברו על האפשרות להקים בארץ ישוב יהודי שיתכלכל ממלאכה ומחקלאות ולא מנדבות החלוקה ועוד קרנות כאלה.

הזי תנועה זו הגיעו לאיטליה, ושד"ל נימנה בין דוגלי הרעיון הלאומי החדש. בשנת 1850, כתב מכתב לרבי נחמן ג. קורנל (1810-1898) בירושלים. קורנל היה חוקר ידוע בהלכה בומנו, יליד אמשטרדם, שעלה לארץ-ישראל והשתקע בירושלים בשנת 1830. שד"ל הציע לקורנל שתי תקנות גדולות... האחת היא לדרוש רבנים נגד האמנת הכחבת, ולהראות לכל העם כי בן דוד לא בא כי עדיין לא כתינו האומות חרבותם לאתים". בזה התכוון למסיונרים בירושלים שפרשו את רשתותיהם בעיר ללכוד בהן נפשות יהודיות. התקנה השניה שהציע שד"ל היתה להשתדל שיחזרו בו ישראל מעט מעט לאומנות אבותיהם, להתפרנס במעשי ידיהם, ובפרט בעבודת האדמה... ואם יתעסקו בעכרחה, גם היא מעט מעט תוסיף תת כחה להם, ותשוב להיות כבימי קדם ארץ זבת חלב ודבש. ואם הארץ תתן יבולה גם שאר אומניות יצליחו בקרבכם ויעשירו את העוסקים בהם... וכונתו הטובה תעמוד לי למליך בעדי...") שד"ל היה משוכנע שאם העם יבנה את ארצו יבנה בה במכתבו הוסיף שאם תעוד אדמת ישראל על ידי יהודים, עלולה היא שוב לפרוח ולהתפתח כבימי קדם, וביחד אם ממשלה יציבה תעזור ותגן על מבצע זה שד"ל חזה חולם, איפוא על ארץ אבות מחדשת שתוקם בזעת-אפם ועמלם של בנייה בדעותיו אלה מצא לו לוצאטו מקום בין מבשריה הראשיים של התנועה הציונית שנוסדה לאחר שנים בימתו של הרצל וסיעתו.

שד"ל לא התעניין רק בפיתוח הכלכלי של הארץ, אלא גם בצד התרבותי. מכיון שהיהדות מבוססת על הצדק והיושר, קיומה כי מדינת היהודים תהיה גם מרכז האידיאלים האלה ומשם יתפשט הצדק בכל קצווי תבל. הוא הציע שבארץ הקדושה יחונכו שופטים וסמכויות שיפוט שיוכשרו להנהיג משפט אמת לכל מבקשיו, מכל גויי ארצות התבל, בלי הבחנה בין יהודים ונוצרים. אידיאה זו קרובה לרעיון המרכז הרוחני, של אחד העם במאמרו "תחית הרוח".

עם ישראל בתור יחוד לאומי היה יסוד עיקרי במשנתו של שד"ל. הוא לא היה ציוני במובן המודרני הפוליטי של זמננו, יען שלא חשב על הקמת מדינה יהודית, ריבונית, חוקית, ומוכרת בארץ ישראל, אך יסודות תכניתו היו קרובים לעקרונותיה, ולשיטתה של הציוניות. בדיעותיו הדתיות הסכים לוצאטו בדרך כלל עם בן דודו הצעיר שמשוך רפאל הירש (1808-1888), אבי הפלג החדש שקם באורתודוקסיה, בתקופה ההיא. הוא תמך באמונתם של הירש וחבריו באופיה האלוהי של תורת ישראל ובקדושתו של עם ישראל. גם שד"ל וגם הירש הגנו באומץ לב על מסורת אבותיהם נגד הריפורמה, מצד אחד, ומהצד השני נגד האסכולה ההיסטורית והציונית, המתונה יותר מהריפורמה ביחסה למסורת, מיסודו של זכריה פרנקל (1801-1875), שממנה צמחה התנועה הקונסרבטיבית ביהדות אמריקה. אך הירש בדומה לריפורמים, גרס שעם ישראל שונה מיתר העמים (טוף בעמוד 45)

בדתו, בעוד שלוצאטו שדגל בלאומיות ישראל, האמין שתחית עמו בתור חטיבה לאומית היא מטרה עיקרית בפני עצמה. לוצאטו ראה את הלאומיות כדבק וכחוט הקשר הכי חשוב ביהדות. ניתן לומר כי בדעה זו היה לוצאטו קרוב יותר בשיטת מחשבתו לאסכולה ההיסטורית של פרנקל, שהדגישה את רעיון העממיות בגישתה אל היהדות.

הערות:

- (1) כנור נעים, הוצאת תבונה, וארשה, תרע"ג, דף 374 ואילך. (2) מורה נבוכים, ג: לב.
- (3) "כנור נעים", 429. (4) מחקרי היהדות, 164:2. (5) כרם חמד, 119.
- (6) אגרות VIII, דף 1195. (7) אגרות 5, דף 701. (8) Epistolaria דף 563.
- (9) Discorsi Storico-Religiosi agli studenti Israeliti Padova דף 114 ואילך.
- (10) כנור נעים, הוצאת "תבונה", וארשה תרע"ג, עמ' 296 ואילך. (11) רעיון התעודה גרס כי "מדקה עשה להם הקב"ה שפורם בין האומות" (מסחים פ"ז ע' ב') פיזור היהודים בארצות הגלות אינו לפי זה עונש על חטאיהם של ישראל, אלא לפי הריפורמים היתה כחגת ד' להפיץ את תורת המונותאיזם המוסרי בין אומות העולם. לפי ההסבר הפשוט של מימרא זו הציל ד' את עם ישראל מכליון בזה שלא שתרכוזו במקום אחד, ולולא פיזורם, קל היה להשמידם.
- (12) אגרות שד"ל, דף 1332 ואילך. (13) אגרות שד"ל VIII, דף 1246 ואילך. (14) שם, דף 1139.
- (15) ראה את תרגומו העברי של א. כהנא לאגרותיו האיטלקיות של שד"ל הפרנס, 3, דף 120. (16) שם, דף 143. (17) אגרות שד"ל VIII, דף 1253 ואילך. (18) אגרות VIII, 1071.